

РАЗДЕЛ 4. ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИН МИРА

УДК 811.161.2'373

Процеси запозичення в системі української економічної термінології в контексті міжкультурної комунікації

Архипенко Л. М.

*Харківський національний економічний університет,
м. Харків, Україна*

У статті подано характеристику системних відношень германізмів, які функціонують в сучасній українській економічній термінології внаслідок граматичних, семантичних, стилістичних і словотвірних перетворень, обумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми лінгвістичними факторами. Предметна й понятійна абстрактність запозичених термінів дозволяє учасникам комунікації досягти найвищого ступеня адекватності розуміння у сфері ділового та професійного спілкування.

Ключові слова: *термінотворення, економічна термінологія, процес запозичення, іншомовні слова.*

Невід'ємною частиною міжкультурних комунікацій є міжмовна взаємодія, яка відображається на всіх рівнях мовної системи. Проблема лексичних запозичень є однією з провідних у мовознавстві, адже запозичення іншомовних слів – це один із шляхів поповнення будь-якої мови, тому будь-яке дослідження щодо вивчення процесу запозичення й функціонування іншомовних слів у мові-реципієнті залишається *актуальним*. Велика група іншомовних запозичень в українській економічній термінології – німецькі слова. *Мета статті* – дослідити системні відношення германізмів в українській економічній термінології.

У лексикографічній практиці історично існувала традиція особливого уважного розгляду спеціальних слів. Укладачі словників та перекладачі наукових текстів розглядали терміни як специфічні слова, але при цьому теоретична сутність терміна не вивчалася. Поштовх до розвитку термінознавства здійснено в роботах Е. Гуссерля, В. Уевелла, Дж. Ст. Мілля та інших, які говорили про необхідність відмежування мови науки від звичайної мови, вивчали специфіку наукових слів, розділили спеціальні слова на термінологію і номенклатуру.

У 30-40-ті роки минулого століття з'являються роботи Д. С. Лотте, який показав, що слід розрізняти відбір та побудову термінів як етап дослідницький і стандартизацію термінів як етап прикладний. Учений довів, що термінологія окремої галузі утворює термінологічну систему, тобто терміносистема існує від початку, а не створюється. Д. С. Лотте досліджував такі властивості терміна, як його багатозначність, синонімію термінів, відповідальність і стислість терміна, узгодженість між термінами, простоту й зрозумілість термінології, ступінь упровадження терміна.

У 60-70-ті роки ХХ ст. термінологія стає частиною теорії загального мовознавства, піднімаються питання термінографії, відбулося відмежування наукового термінознавства від прикладного (стандартизація термінології), відбулося усвідомлення

необхідності розглядати питання термінології в контексті мови науки. Термінознавці розробляють системи термінів, які повинні відповідати системам понять певних галузей науки і техніки. Номенклатура залишається поза сферою інтересів термінознавців. Термінологи займаються розвитком змісту терміна, елімінується всяка об'єктивність термінології.

На сучасному етапі в термінознавстві визнають такі основні положення:

а) науково-понятійна структура термінознавства та закономірності його розвитку описуються на базі понятійного апарату мовознавства, що вказує на лінгвістичний статус термінознавства як самостійної дисципліни;

б) термін має складну будову, семантична неоднозначність терміна розцінюється як семантична проблема термінознавства, що не вичерпується питаннями полісемії;

в) термінологічні системи являють собою природні мовні структури й не можуть бути віднесені до штучних утворень;

г) як предмет теорії терміна можуть бути названі шляхи перетворення загально-мовної лексики в термінологічну й роль такого перетворення в становленні наукового співтовариства.

Терміноутворення (термінологічна номінація) є одним із лінгвістичних аспектів терміна. Номінація може характеризуватися як елемент пізнавальної здібності людини і як перетворення об'єктивного світу на феномени мислення. Важливо розуміти, що термін як носій інформації передає інформацію не сам по собі, а завдяки «супутнім» моментам – дефініції, загальномовному елементу, внутрішній формі терміноелемента. У сучасному термінознавстві розглядають різні принципи, аспекти та способи термінологічної номінації, особлива увага приділяється пропозитивному та соціально-комунікативному характеру терміна. У термінологічній номінації можна виділити когнітивний, психолінгвістичний і лінгво-прагматичний аспекти. У термінологічній номінації можна по-новому кваліфікувати роль метафори в аспекті мислення, основний висновок сучасної науки – без метафори немає творчого мислення. У прагматичному аспекті чітко простежується регулятивна функція терміна – інформаційна установка на конкретну дію.

У межах функціонально-стилістичних аспектів вивчення термінів досліджуються процеси детермінологізації. Детермінологізація може розглядатися в трьох напрямках:

а) перехід терміна в загальнолітературну мову у своєму початковому значенні;

б) метафоризація терміна;

в) приріст загальнолітературної семантики до термінологічного значення.

Процес проникнення термінів у загальнолітературну мову стимулює створення термінологічних словників іншомовних слів. При переході слова в термінологічну сферу воно входить до категоріальної системи будь-якої галузі. Процес детермінологізації, навпаки, виводить термін з цієї системи і надає йому за допомогою тлумачення нове значення, чи корелює з його спеціальним значенням, або утворює знову за законами метафоризації. Ще не досліджено, до якої системи категорій потрапляє детермінологізоване слово, але кваліфікація одного й того ж слова в терміносистемі й загальнолітературній мові як слів-омонімів є, на думку багатьох лінгвістів, спрощенням. Кожен випадок детермінологізації (так само як і термінологізації) повинен піддаватися аналізу, щоб можна було говорити про збереження або розрив семантичних зв'язків, тобто не можна робити узагальнювальний висновок про детермінологізацію як явище омонімії.

Процеси терміноутворення підпорядковані загальним законам науково-розумової діяльності. Терміни створюються як засіб номінації понять, предметів і явищ або як спосіб фіксації отриманого знання. Для цього в терміноутворенні виділяються терміноелементи, терміномоделі й такі способи утворення термінів: лексико-семантичний,

морфологічний, синтаксичний, запозичення. Важливе значення для термінотворчих процесів мають умотивованість, системність, внутрішня форма терміна.

Лексичний склад термінологічної системи розрізняється різноструктурністю та поліфункціональністю. Ця властивість спеціальних понять відбивається на формуванні мовних знаків, що створюють систему елементів концептуального апарату автономної галузі науки або техніки. Мовний знак, що позначає спеціальне поняття, є терміном. Термінологічні одиниці відображають те понятійне поле, до якого вони належать. Власне термін служить для позначення абстрактного узагальненого поняття, номенклатурна назва використовується для позначення конкретного ряду однорідних понять або об'єктів науки, техніки. Термінонім застосовується для номінації спеціальних одиничних явищ або комерційних предметів. Професіоналізм – вторинне (стилістично або ідеографічні) найменування вже названих раніше понять або предметів, що функціонує у вузькому колі фахівців. Терміноподібні одиниці, які не мають визначеного термінологічного статусу, називаються терміноїдами.

Термінологічні одиниці будь-якої терміносистеми не функціонують ізольовано від інших терміносистем. Їхня взаємодія може бути безпосередньою або опосередкованою – через літературу або систему засобів масової комунікації. Шляхи взаємодії лексичних одиниць різних терміносистем відображаються в лексичному складі галузевої терміносистеми. Загальнонаукова лексика служить універсальним мовним засобом опису, категоризації та систематизації фактів дійсності в аспекті конкретної галузі. Екстралінгвістичне переплетення наукової та виробничої сфер призводить до того, що в різних галузях існують однакові термінологічні одиниці. У цьому випадку ми маємо справу з міжгалузевою термінологічною лексикою, яка переходить з однієї терміносистеми в іншу разом із переходом відповідних реалій.

Семантична структура терміна як лексичної одиниці не відрізняється від семного складу слова, але має свої особливості. Семантичний обсяг терміна встановлюється за допомогою дефініції, термін без дефініції не існує. За допомогою постійного уточнення дефініції терміна досягається його точність, фіксується семантичний обсяг. Тенденція розвитку терміносистеми простежується на особливостях варіантних і синонімічних відносин між термінами та поняттями. Формальне й ономазіологічне варіювання існує в мові завдяки мовній можливості висловлювати одні й ті ж логіко-розумові категорії різними мовними засобами, а наявність синонімів означає новий погляд на предмет дослідження. Таким чином, синонімія є ознакою не науки, що зароджується, а науки, що розвивається. Чим вищий рівень розвитку науки, тим синонімічніше мислення фахівця.

Існування варіантів номінації об'єктів (ономазіологічних варіантів) засноване на наявності в мові синонімічних засобів вираження. Зважаючи на таке розуміння, можна говорити про різні типи термінологічного варіювання, які можна спостерігати й у процесі запозичення іншомовних лексичних одиниць. Розглянемо такі процеси на прикладні німецьких запозичень у галузі економіки.

Сьогодні економічна термінологія вийшла за межі тільки економічної науки й уживається у сфері публіцистики, радіо, телебачення, реклами, щоденного побутового спілкування. Іншомовні запозичення в галузі економічної термінології становлять численну групу, яка являє собою відкритий ряд, що поповнюється з англійської, німецької, італійської та інших мов. У сучасному українському словнику за даними дослідників близько чверті слів – запозичення, німецькі запозичення складають приблизно 3 %.

Процес лексичного запозичення обумовлений як зовнішніми, так і внутрішніми причинами. Зовнішні фактори виникають як наслідок більш-менш тісних політичних, економічних, культурних зв'язків між народами. Інтенсифікація закордонних контактів створює сприятливий ґрунт для іншомовних запозичень. Але й суспіль-

ство повинно бути готове до сприйняття запозичень. Так, після XVII століття вплив Західної Європи в Україні посилювався, при цьому іншомовна лексика проникає через Польщу, де ці одиниці були запозичені й перероблені польською мовою. Цей час – основний період впровадження іншомовних слів в українську мову. Німецькі термінологічні запозичення обумовлені ще й територіальною близькістю.

З початку 90-х років XX століття українське суспільство було схильне до прийняття нової іншомовної, у тому числі й німецької спеціальної лексики, і до широкого її вживання, тому що значно зріс обсяг літератури для читання, збільшилася кількість перекладів, коментарів іноземної преси, наукової та публіцистичної літератури, зростає кількість учасників у міжнародних конференціях, конгресах, симпозиумах, у розробці спільних міжнародних проектів. Особливо велика кількість запозичень проникає з іншомовних письмових джерел, і тут провідна роль належить ученим, фахівцям і перекладачам. Запозичення речі, поняття, явища, предмета іноземної мови в мову приймаючої культури супроводжується також і запозиченням іноземного слова, що називає його.

Внутрішні мовні причини запозичень пояснюються тенденцією полісемії споконвічного слова, потребою розмежування значеннєвих відтінків, необхідністю завуалювати поняття, тенденцією до нероздільного цілісного поняття, соціально-психологічними факторами, наприклад, мовною модою, престижністю.

Терміни, представлені в роботі, добиралися з різних джерел, але, насамперед, з останніх видань словників іншомовних слів, словників економічних термінів, економічних енциклопедій, тлумачних і стилістичних словників. Матеріал відібраний методом суцільної вибірки. Основний метод дослідження – метод стилістичного аналізу. У роботі досліджуються системні відносини в економічній термінологічній сфері.

Завдання терміна назвати запозичене поняття, тому переважна більшість аналізованих термінів належить до класу іменників: *капітал*, *вексель*, *рента*, *відсоток*. Представлені лише три терміни, пов'язані з класом прикметників: *наушальний*, *рентабельний* і *шлюзова* (ціна). Економічні терміни в семантичному плані співвідносяться з наступними групами:

1) учасники економічних відносин (фізичні й юридичні): *абонент* (*Abonnet*), *агент* (*Agent*), *індосат* (*Indossat*), *індосант* (*Indossant*), *трасат* (*Trassat*), *трасант* (*Trassant*);

2) назви типів економічних суб'єктів (державні та комерційні структури): *біржа* (*Borse*), *ярмарок* (*Jahrmarkt*), *Бундесбанк* (*Bundesbank*), *Райффайзен-банк* (*Raiffeisen-Bank*);

3) назви осіб за соціальним статусом, професією: *бухгалтер* (*Buchhalter*), *банк'єр* (*Bankier*), *маклер* (*Makler*), *гастарбайтер* (*Gastarbeiter*), *штрейкбрехер* (*Streikbrecher*);

4) назви грошей, валюти, цінних паперів: *долар* (*Taler*), *грив* (*Groschen*), *марка* (*Mark*), *пфеніг* (*Pfennig*), *вексель* (*Wechsel*), *акредитив* (*Akkreditiv*), *Фрідріхсдор* (*Friedrichsdor*), *крейцер* (*Kreuzer*);

5) назва міри ваги, одиниці маси, кількості: *фунт* (*Pfund*), *центер* (*Zenter* = 50кг), *дoppel'центер* (*Doppelzenter* = 100кг), *карат* (*Karat*), *відсоток* (*Prozent*), *гросс* (*Gross* = 12 дюжин = 144 штуки);

6) назва приміщень, документів: *контора* (*Kontor*), *цех* (*Zeche*), *пакгауз* (*Packhaus*), *гроссбук* (*Grossbuch*), *прейскурант* (*Preiskurant*), *циркуляр* (*Zirkular*), *штемпель* (*Stempel*), *формуляр* (*Formular*);

7) назва видів комерційної діяльності, процесу, операції: *аукціон* (*Auktion*), *девальвація* (*Devaluation*), *крах* (*Krach*), *штраф* (*Strafe*), *рабат* (*Rabbat*), *декорт* (*Dekort*).

У плані словотвірних можливостей економічних термінів-запозичень можна стверджувати, що для української мови характерне освоєння німецьких слів за допомогою запозичення структури слова, наприклад, *агент* (*Agent*), *ерзац* (*Ersatz*), *артикул* (*Artike*), а також шляхи використання морфологічних засобів української: *вахта* (*Wache*), *грюндерство* (*Grunder*), *махінація* (*Machenschaft*), *бухгалтерія* (*Buchhaltung*). Для запозичених термінів характерне використання в термінологічних словосполученнях власних назв – прізвищ німецьких та австрійських учених, економістів: *закон Вагнера*, *закон Візера*, *закон Енгеля*, *індекс Пааше*, *індекс Ласпейрса*; *Райффайзен-банк*, *Райффайзен-каса*.

Терміни не завжди однозначні й нейтральні. Наприклад, економічний термін «*фрахт*» має за даними словників наступні значення: 1) вантаж, поклажа, тоннаж; 2) плата за провіз, фрахт, тариф; 3) саме таке перевезення. Семантична структура терміна «*біржа*» включає два значення: 1) регулярно функціонуючий, організаційно визначений оптовий ринок однорідних товарів, на якому укладаються угоди купівлі-продажу великих партій товару; 2) сам будинок, у якому функціонує цей ринок. Лексична одиниця «*відсоток*» визначається як: 1) сота частка числа; 2) плата за користування грошима, кредитом.

У процесі функціонування економічний термін може придбати додаткове вторинне значення, яке закріплюється за неспеціальною сферою спілкування. Відбувається так званий процес детермінологізації економічного терміна. Це явище може бути проілюстроване на прикладі лексичної одиниці «*девальвація*». Первісне значення терміна – зниження курсу національної валюти по відношенню до іноземної валюти або золота внаслідок інфляції або дефіцитності платіжних балансів країни, а друге значення – знецінення, втрата значення – виникло шляхом перенесення значення за подібністю.

Функціонуючи в мові запозичені терміни можуть утворювати термінологічні дублети і вносити додаткові відтінки значення. Наприклад, запозичення «*такгауз*» – не просто склад, а закритий склад для короточасного зберігання товарів і предметів на пристанях, залізничних станціях і на митниці. Під «*фрахтом*» розуміється не тільки перевезення вантажу, а перевезення повітряним і водним шляхом. Терміни «*рабат*» і «*декорт*» означають знижку, але перший вживається в значенні оптової знижки в торговому мореплаванні в розмірі близько 3 %, а другий – означає знижку за дострокове погашення боргу, або у зв'язку з тим, що якість товару нижча за передбачувану договором. Таким чином, запозичені терміни уточнюють і розширюють значення українського терміна.

Деякі терміни мають певне стилістичне маркування та, крім номінативної функції, можуть передавати додатковий національний, історичний, часовий, соціальний або інший компонент значення. Терміни «*бундесбанк*, *дойче марк*» називають Німецький федеральний банк, німецьку національну валюту й тому передають німецький національний колорит. З епохою нацистської диктатури пов'язані терміни «*рейхсбанк*» і «*рейхсмарка*». Термінологічна лексика, як всяка лексична система, схильна до процесів старіння і виходу зі сфери активного вживання. Історизми, що визначають предмети та явища, пов'язані з якоюсь певною історичною епохою, виконують не тільки функцію номінації, а й передають тимчасовий, хронологічний відтінок значення. Терміни «*аллод*» (*Allod*) у німецьких племен позначали вільно відчужувану індивідуальну земельну власність, «*лен*» (*Lehn*) – це земля і певні доходи, які васал отримував у середні століття за умови несення військової служби, виконання повинності. *Лен* міг передаватися у спадок. «*Альменда*» (*Allmende*) позначав у німецьких народів у ранньому середньовіччі земельні угіддя, які перебували в загальному користуванні членів громади. Таким чином, вищенаведені терміни позначали певні

земельні володіння й угіддя в епоху феодалізму й середньовіччя і в сучасній мові виступають у ролі історизмів.

Застаріла лексична одиниця «*грюндерство*» (масова гарячкова фундація акціонерних товариств, банків та страхових компаній; супроводжується емісією цінних паперів, біржовими спекуляціями, створення дутих підприємств) увійшла знову в активний вжиток в 90-ті роки ХХ століття, коли відбувалося безладне створення різних комерційних утворень, акціонерних товариств. На наших очах відбувається старіння термінів «*ерзац*» і «*контора*» як наслідок зниження актуалізації.

Терміни-запозичення можуть передавати й новий часовий колорит, як наприклад, термін «нафтодолари». Соціальну та тимчасову маркованість має термін «гастарбайтер», евфемістично позначає того, хто приїжджає з економічно менш розвинених країн на тимчасову роботу в яку-небудь розвинену країну. Ця одиниця виникла в Німеччині в 60-х роках ХХ століття, коли на некваліфіковану, низькооплачувану роботу приїжджали турки, італійці, югослави, і мала завуальовану, знижену оціненість через невідповідність смислового компонента «*Gast*» (*зімь*), що співвідноситься зі статусом гостя, якому передбачається надання всього найкращого. Цей термін в українській мові в наші дні входить в цьому ж значенні в мовну моду. Типово стилістичної, емоційної нейтральності не мають запозичення «*гешефт*» і «*штрейкбрехер*». Перший термін має іронічну стильову забарвленість, оскільки позначає не зовсім чесну комерційну угоду, а другий термін реалізує негативну оцінку дій, вироблених працівником, який відмовився підтримати своїх страйкуючих колег і проводить роботу на підприємстві.

Висновки. Отже, лексично-стилістичний аналіз німецьких економічних термінів показує, що вони є відкритою, стандартизованою групою, що динамічно розвивається, в терміносистемах української мови. Запозичені економічні терміни функціонують в системі сучасної української мови унаслідок граматичних, семантичних, стилістичних і словотвірних перетворень, обумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми лінгвістичними факторами. Предметна й понятійна абстрактність запозичених термінів дозволяє учасникам комунікації досягти найвищого ступеня адекватності розуміння у сфері ділового та професійного спілкування. Поза термінологічною системою запозичена лексична одиниця детермінологізується. Полісемія терміна виникає в результаті метафоричних і метонімічних переносів. Актуалізація міжнародних контактів України сприяє не тільки зростанню економічних термінів-запозичень, а й збільшенню інтернаціоналізмів, які відрізняються від інших економічних термінів більшим ступенем стилістичної нейтральності й відсутністю полісемії.

Список літератури

1. Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) / Л. М. Архипенко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. – 172 с.
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення : семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім "КМ Academia", 2000. – 218 с.
3. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Л. Г. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. – 587 с.
4. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л. П. Крысин // Русский язык конца ХХ столетия (1985 – 1995). – М. : Наука, 1996. – С. 147–154.
5. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка / Л. А. Кудрявцева. – К. : ИПЦ Киевский университет, 2004. – 208 с.

6. Муромцева О. Г. Про деякі активні процеси в словниковому складі української літературної мови кінця 80–90-х років ХХ ст. / О. Г. Муромцева // Українська мова мова : з минулого в майбутнє. – К. : Наукова думка, 1998. – С. 115–116.
7. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. Думка, 2000. – 680 с.
8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.
9. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache/ – Langenscheidt KG. Berlin und München. 2003. – 1253 S.

Архипенко Л. М. Процессы заимствования в системе украинской экономической терминологии в контексте межкультурной коммуникации // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.173-179

В статье представлена характеристика системных отношений германизмов, функционирующих в современной экономической терминологии как результат грамматических, семантических, стилистических и словообразовательных преобразований, обусловленных как внешними, так и внутренними факторами. Предметная и понятийная абстрактность заимствованных терминов позволяет участникам коммуникации достигать наивысшей степени адекватности понимания в сфере делового и профессионального общения.

Ключевые слова: *терминообразование, экономическая терминология, процесс заимствования, иностранные слова.*

Arkhipenko L. M. Process of borrowing in the system of the Ukrainian economic terminology in the context of cross-cultural communication // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.173-179

An integral part of intercultural communication is interlingual interaction, which is reflected at all levels of the language system. The problem of lexical borrowing is one of the leading linguistics, because borrowing foreign words - is one of the ways to replenish any language, so any research on the study of the process of borrowing and operation of foreign words in the language of the host remains relevant. The article description of systemic relationships Germanism that function in modern Ukrainian economic terms because of grammatical, semantic, stylistic and grammatical changes caused by both external and internal linguistic factors, within the functional and stylistic aspects of the study terms the processes determinologization. Polysemy term resulting metaphorical and analogical transfers. It is proved that the actualization of international contacts Ukraine not only promotes the growth of economic terms, borrowing but increasing internationalism, which differ from other economic terms greater degree of stylistic neutrality and lack of polysemy. The substantive and conceptual abstraction borrowed terms of communication allows participants to achieve the highest degree of adequacy understanding in the field of business and professional communication.

Key words: *terminoobrazovanie, economic terminology, the process of borrowing, foreign words.*

Поступила до редакції 08.04. 2013 р.